

Vztah theologie a filosofie - jen „partnerské“ disciplíny? [1995]

Běleč n. Orł. , 9.-11. 6. 1995

01

Historie: Heidelberg a pak vědecká rada (Štefan). Odpověď v Heidelbergu; ale: theolog není trafikant.

02

Vztah odborných věd k filosofii obecně. Problém odborné kompetence. Problém reflexe a kontroly vlastní myšlenkové práce. Nejde jen o to, že ani fyzik, biolog atd. se filosofii nevyhnou, ale že ať chtějí či nechťejí, musí pracovat s některými předpoklady, jež odhalit a kriticky analyzovat je sice schopna jen filosofie, ale o nichž nevědět znamená ohrozit vědeckost samotné příslušné vědy. Zde se otvírá problém, ponechá-li theologie tuto nezbytnou práci v rukou filosofie (byť pečlivě vybrané a zvolené) nebo bude-li ji provádět sama, tj. vyčlení-li v rámci theologie speciální theologickou subdisciplínu, kterou pověří profesionálním dohledem nad myšlenkovým aparátem, jehož theologie při vlastní práci užívá. (A pak ovšem bude třeba rozhodnout, zda a v jakém smyslu bude lze zvolenou filosofii nebo vyčleněnou theologickou subdisciplínu charakterizovat jako disciplínu „pomocnou“.)

03

Problém filosofického pluralismu: filosofie není jednou z odborných věd, vůbec to není věda: ve filosofii platí, že s jinak orientovanými filosofy „de principiis non est disputandum“, ale že každý filosof musí především sobě, ale i jiným udělat jasno o svých „principech“. Zatíženost kryptoa pseudo-filosofickými předsudky se může ve vědách stát vážnou překážkou dalšího poznávání, zejména na špičkové úrovni. Rozdíl vědců špičkových, vědců druhé třídy a dalších tříd a vědeckých „nádeníků“ (třeba geniálních). V minulosti si theologové zvykli příliš snadno odbývat filosofické námitky i tam, kde byly plně oprávněné. Ale to už náleží k dalším bodům.

04

Zvláštní postavení theologie je dáno především historicky: theologie byla ustavena na obranu zvěsti evangelia (pro něž resp. pro jehož „kérygma“ původně nebyla filosofie dost prostupná) proti řecké filosofii (metafyzice), konkrétně pak proti upadlé filosofii helenistické a proti pseudofilosofickým orientálním mýtům. Čím byla tato obrana potřebnější, tím naléhavěji musela proti různým filosofím a pseudofilosofiím užívat filosofických prostředků, a křesťané zvolili pro tuto obranu nejlepší filosofické prostředky, jaké byly tou dobou k dispozici, totiž platonismus (a zčásti novoplatónství). Recepce a reinterpretace Platóna byly předpokladem ustavení filosofie. Později k něčemu podobnému došlo po arabském zprostředkování v případě recepce Aristotelovy filosofie (metafyziky, ale i jeho vědeckých koncepcí).

05

Na rozdíl od klasických věd, které se postupně vydělovaly z filosofie jako z jakési

původně univerzální „vědy“ (výjimkou tu byla geometrie, která se vyvíjela paralelně s filosofií), se theologie z filosofie nevydělila (je třeba zásadně odlišovat filosofickou teologii např. Aristotelovu nebo tzv. přirozenou teologii katolické tradice na jedné straně a křesťanskou teologii na straně druhé), ale ustavila se původně jako jakási antifilosofie (v kteréžto roli ovšem dlouho nevytrvala). Má-li proto třeba Heidegger (1927) za to, že theologie náleží mezi tzv. ontické vědy jako biologie či fyzika atd., zatímco filosofie je od nich oddělena jako věda ontologická, mohlo by to nanejvýš platit o teologii přirozené, pokud bychom něco takového vůbec uznali jako vědu.

06

Myšlenková výstavba theologie je nemyslitelná bez filosofie, přesněji bez řeckého vynálezu pojmů a pojmovosti, bez něhož nemohla vzniknout ani sama filosofie. Zároveň je theologie zejména zpočátku jakousi nevypracovanou, systematicky zdaleka ještě nezvládnutou, ale dost zřetelnou kritikou řecké pojmovosti v některých významných tématických souvislostech (většinou jde o problematiku spjatou s osobou Ježíšovou, s Ježíšem Kristem, tedy o problematiku, která vnesla mj. zlom do problematiky filosoficko antropologické a která ve svých důsledcích znamenala dlouhodobou korozi a nahlodávání tradiční metafyziky. To se právě v posledních asi dvou staletích stalo tou rozhodující příčinou toho, o čem se mluví nejčastěji jako o konci (tradiční) metafyziky.

07

To je vlastně ten nejpodivnější paradox: křesťanství a zejména jeho theologické výkony přispěly rozhodující měrou k nejhlubším a nejrozsáhlejším proměnám filosofického myšlení, které se dnes ve svých největších představitelích rozloučilo se starou metafyzikou a hledá v nejrůznějších směrech možnosti jiného, nového způsobu myšlení. Ale zároveň vidíme na straně theologů úpornou snahu starou metafyziku zachovat – to platí především o většině katolických theologů, ale nejenom o nich -, anebo neméně úpornou snahu zůstat v té záležitosti stranou, tvářit se, že se to theologů a theologie nijak bytostně netýká a že způsob myšlení a celá pojmová a myšlenková výbava, bez níž se samozřejmě žádný theolog neobejde, jsou nanejvýš jen okrajovou záležitostí, která na sebe nesmí strhnout hlavní theologovu pozornost.

08

Základní vadou staré metafyziky, významnou pro náš problém, že tzv. objektivizace všeho, co je myšlenkově tematizováno. Objektivace má mnoho negativních, někdy až fatálních důsledků: znemožňuje chápat nejen bližního, ale také „Boha“ jinak než jako objekt, jako předmět. Tomu se nelze vyhnout pouhou deklarací, ale je zapotřebí jít ke kořenům. Když Bonhoeffer zmiňuje s kritickým odmítnutím Barthův tzv. Offenbarungsobjektivismus, má nejspíš na mysli také toto fatální zpředměťování nepředmětných skutečností. Nejde jenom a dokonce ani na prvním místě o nějaké nepředmětné pojetí Boha, i když to je samo o sobě téma velké theologické důležitosti, nýbrž především o pojetí zjevení. Právě v tomto smyslu má onen kriticky míněný termín „Offenbarungspositivismus“ neopiratelné oprávnění.

09

Mým hlavním cílem bylo upozornit na to, že theolog je nejen víc než trafikant, ale dokonce mnohem víc než nějaký odborný specialista jiných vědeckých disciplín povinen jak sám před sebou a pro sebe, tak před odbornou theologickou veřejností, ale také před křesťanskou veřejností, před církví a vposledu před Bohem filosoficky před Pravdou či ve světle Pravdy vydat počet nejen z každého svého slova, ale také z každé své myšlenky a z každého svého myšlenkového úsilí širšího až nejširšího. Také pro theologa a ovšem pro filosofa platí, že se nakonec asi bude divit, z jakého vlastně důvodu bude shledán služebníkem nevěrným nebo snad i věrným, ale to jej v žádném případě nevyvazuje z ničím nepodmiňovatelné povinnosti se ze všech svých sil snažit sám sebe ve svém myšlení kontrolovat a co možné přesně vědět, co to vlastně dělá, když theologicky či filosoficky, tj. myšlenkově pracuje. A v této povinnosti nejsou obě disciplíny pouhými partnery, ani si navzájem neslouží jako pomocné disciplíny, ale po více než dvou tisíciletích konfrontace, synkreze a neustávajícího úsilí o vždy nové a pokud možno ještě lepší syntézy dvojí rozhodující kulturní a zejména myšlenkové tradice uprostřed rozsáhlé spolupráce jsou spíše navzájem nejhlubšími pouty spjatými sesterskými (sourozeneckými) nebo snad dokonce perspektivně (adoptivně) jednovaječnými dvojčaty, možná již dodatečně i trochu srostlými.

10

Pak tu však zůstává ještě jiný moment našeho problému, který je mnohem závažnější, protože méně formální či méně organizační až „technický“. Nebudu se u něho zdržovat dlouho a raději využiji toho, jak to uchopil a vyjádřil S. Kierkegaard (psáno 1848, Synspunktet for min Forfatter-Virkosmhed, Pohled na mou spisovatelskou činnost, Samlede Værker, Bind 18, Gyldental 1964, S. 140)

... „Stát se křesťanem“ je bezprostředně (vzato) čímsi zcela prostým; ale měřítkem pro pravdu a niternost reflexivního vyjádření ve vztahu k onomu „státí se křesťanem“ je právě, jak cenné je to, od čeho se přitom reflexe odvrací. Neboť křesťany se nestáváme skrze reflexi, nýbrž v reflexi znamená „státí se křesťanem“ to, že tu je něco jiného, od čeho se odvrácíme; nemůžeme se proreflektovat do toho, abychom se stali křesťany, nýbrž musíme se vyreflektovat z čehosi jiného, abychom se jimi stali a tu je cosi zvláštního v tom, že stav křesťanství je už takový, že je třeba se (nejprve) vyreflektovat ze zdání, že křesťany (už) jsme. Povaha tohoto „jiného“ určuje, jak hluboký, jak smysluplný je pohyb reflexe. Určením reflexe je právě: že k tomu, abychom se stali křesťany, přicházíme z dálky a z jak velké dálky. Určení reflexe záleží na obtížnosti, která je tím větší, čím větší je odpovídající hodnota toho, co necháváme za sebou. Takovouto měrou jsem, jak se domnívám, posloužil věci křesťanství, zatímco jsem byl sám uprostřed něho vychováván. ...

... Unmittelbar ist es etwas ganz Schlichtes Christ zu werden; aber für die Wahrheit und Innerlichkeit des Reflexionsausdrucks in Beziehung auf das Christ Werden ist der Maßstab eben, wie wertvoll das ist, von dem die Reflexion sich dabei abwendet. Denn man wird nicht Christ durch Reflexion, aber in Reflexion Christ werden bedeutet, daß da ein andres ist, davon man sich abwendet; man reflektiert sich nicht in das Christ sein hinein, sondern aus Anderem heraus um Christ zu werden, sonderlich denn, wenn die Lage die Christenheit ist, in der man sich herausreflektieren muß aus dem Scheine Christ zu sein. Die Beschaffenheit dieses Andern entscheidet, wie tief, wie bedeutungsvoll die Reflexionsbewegung ist. Die Reflexionsbestimmung ist eben: daß man von weither und von wie weither man dahin kommt Christ zu werden. Die Reflexionsbestimmung geht auf die Schwierigkeit, die ja größer ist entsprechend dem Wert und der Bedeutung dessen, das man hinter sich läßt. Solchermaßen meine ich der Sache des

Christentums gedient zu haben, mittlerweile ich selbst unter ihm erzogen wurde.
139 ...

11

Podrobněji nebudu citované místo rozebírat. Chtěl bych jen upozornit na to, že jeho smyslem je to, nač křesťané všeobecně a theologové zvláště velmi často a nejednou i rádi zapomínají. Snad mnohem srozumitelnější a také přesvědčivější je formulace, která mluví o pravdě: lež, na které se na první pohled pozná její lživost, není nebezpečná. Nejnebezpečnější je taková lež, která se pravdě nanejvýš podobá. Skutečný duchovní zápas lze vést právě jenom tam, kde jde o nesebné rozlišení mezi pravdou a její dokonalou, geniální nápodobou, tj. pseudopravdou jakožto kýčem (nebo Anti-Kristem podle Brocha). Rozpoznat a volit skutečnou pravdu pak vždycky zároveň znamená odvrát od toho, co jako pravda jen vypadá, i když se jí to nanejvýš podobá. Aplikováno na křesťanství to znamená něco, co jindy Kierkegaard prohlásil o filosofii: filosofie se podle něho každým svým krokem svléká ze své staré kůže, do níž okamžitě vklouznou horší přívrženci, mohli bychom říci: podvodníci. To, co už na první pohled vypadá jako křesťanství a co si činí samozřejmý nárok na to, aby to bylo bráno jako křesťanství, je nutno brát obezřetně a s rezervou. Jedinou pomocí, kterou má theolog (i filosof) k dispozici, je reflexe, na prvním místě pak reflexe vlastní životní i myšlenkové praxe.

12

Theologická reflexe je jistě neméně obtížná než filosofická, a obě disciplíny se od sebe musí stále znovu lecčemu přiučovat. V každém případě však platí, že pořádná theologická ani filosofická práce se nikdy nemůže obejít bez jasné formulace a nedvojsmyslného určení toho, od čeho se každým svým krokem odvrací. A váha či závažnost takového odvrátu je přímo úměrná vysoké ceně či hodnotě toho, od čeho se odvrací. Nezákáte perlu, dokud neprodáte všechno, co máte. Kierkegaard tu asi také myslel na Izáka, který musí být poslušným Abrahamem odložen stranou, kterého se otec musí vzdát, má-li se stát nositelem zaslíbení a prostředníkem jeho naplnění. Izák, kterého by se Abraham nevzdal, by se stal náhražkovou, falešnou hodnotou, modlou, kýčem na zaslíbení, kýčovitým surogátem „toho pravého“. Teprve po prověření „ohněm“ zkoušky může něco z toho, co tu už bylo a jest, co se už stalo, být spaseno tím, co teprve přichází.

13

Mluvíme-li o křesťanství, někdo tím může myslit orientaci na jeho minulost a jakousi věrnost této minulosti. A pak to je kýčovitě křesťanství, protože jen předstírané (i sobě, nejenom navenek), pseudokřesťanství, paskvil třeba velmi dokonalý, ba snad geniální paskvil. Zkrátka to je a bude to, co shoří. A k tomu, abychom dokázali odlišit tento paskvil od toho, co má zaslíbení, tj. co má budoucnost, k tomu je zapotřebí reflexe. Jenom reflexe může stejně theologovi jako filosofovi ukázat, zda se drží starých jistot, vlastně už jen kýčů, anebo zda se nechá zachraňovat a nést tím, co přichází vždy nově, ba nepředvídaně a dokonce nečekaně, jako se nečekaně a nepředvídatelně ukáže řeka uprostřed pouště a silnice uprostřed moře.

14

Při myšlenkovém vycházení do neznáma by po mém soudu měli theologové i vírou/pravdou orientovaní filosofové jít spolu a navzájem se podporovat zejména ve své kritičnosti, ne tak, že by se slepý nechal vést slepým.

Søren Kierkegaard – *Insofern die Weihe zeitlich sogar noch weiter zurückreicht, 140 ist sie gewesen: auch wenn ich es nie so weit bringen würde Christ zu werden, vor Gott alle meine Zeit und all meinen Fleiß darauf zu wenden, um zum mindesten eine Klarstellung zu erreichen, was Christentum sei, und wo die Verwirrung in der Christenheit stecke, eine Arbeit, auf die ich mich im Grunde vorbereitet habe von frühester Jugend an. Menschlich gesprochen ist dies nun gewiß ein hochherziger Entschluß gewesen. Aber das Christentum ist eine zu erhabene Macht, als daß es ohne weiteres den hochherzigen Entschluß eines Menschen ausnutzen wollte (welcher doch freilich zunächst der Ausdruck für das Verhältnis zu meinem Vater war), es oder die Weltlenkung nahm sich daher die Freiheit, mir mein späteres Leben so anzulegen, daß (wie es dergleichen doch freilich auch zu Anfang nicht gegeben hat) kein Mißverständnis entstehen konnte, ob ich es war, der des Christentums bedurfte, oder das Christentum, das meiner bedurfte.

(7459, Die Schriften über sich selbst, Düsseldorf/Köln 1964, S. 90.)